

Розділ I.
ІННОВАЦІЙНІ ЗАСОБИ
ЕКОНОМІЧНОГО ТА ФІНАНСОВОГО
СПРИЯННЯ ЗДІЙСНЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Господарсько-правове забезпечення
економічної безпеки суб'єктів господарювання
в умовах побудови інноваційного суспільства

Досліджуючи проблематику господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави, необхідно більш детально зупинитися на інноваційній сфері як першооснові з побудови конкурентоспроможної економіки. Проголосивши інноваційний шлях розвитку, Україна фактично перетворилася на одного з найбільш перспективних, з огляду на національний науково-технічний потенціал, суб'єктів регіонального інноваційно-інвестиційного простору. Наукові традиції, спадкоємність наукових шкіл та велика кількість науково-дослідних центрів й інститутів, що розташовані на території країни, дали змогу сформувати в Україні потужну еліту, яка є носієм інтелектуального капіталу, що за умови належного фінансування, адекватної державної підтримки,

в тому числі за рахунок створення відповідного господарсько-правового забезпечення, дасть змогу швидкими темпами реалізувати необхідні програми оновлення основних фондів та запровадити сучасне виробництво наукоємної висококонкурентної продукції.

Сутність інновацій в контексті забезпечення економічної безпеки держави полягає в тому, що за рахунок їх активного використання у виробничих процесах досягається надзвичайно важливий ефект – підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, заміна основних фондів підприємства, реструктуризація виробництва. Останнє має подвійний ефект для держави, оскільки в такий спосіб забезпечується зростання ВВП країни та знову ж таки підвищення конкурентної привабливості, але вже не окремого суб'єкта господарювання, а цілої галузі економіки.

Разом із тим, з позиції держави інновація представляється й окремим продуктом. У форматі технологічного рішення або навіть закінченої технології інновація являє собою новий проривний продукт, який суттєво збільшує інвестиційну привабливість економіки держави та перетворює таку державу в активного й, головне, привабливого суб'єкта зовнішньоекономічних відносин. Основна цінність інноваційної складової системи забезпечення економічної безпеки держави проявляється в такому:

- інновації є способом вирішення нагальних проблем підприємства у сфері оновлення виробничого циклу та підвищення рівня конкурентоспроможності власної продукції;
- інновації є кінцевим та окремим продуктом науково-технічної сфери держави, її науково-дослідних інститутів та інноваційних центрів незалежно від форми власності, а отже,

є конкурентною перевагою економіки держави на зовнішніх ринках;

– інновація є об'єктом інвестування, а тому вона здатна збільшити рівень інвестиційної привабливості економіки держави, а суб'єкти господарювання, які мають права на такі інновації, отримуватимуть додаткові фінансові ресурси для подальших досліджень;

– інновація на рівні економіки держави формує новий сегмент – інноваційну економіку або економіку знань, тому держава зацікавлена в розвитку інноваційної сфери та нових проривних технологій;

– інновація має надзвичайно високий рівень капіталізації, оскільки розмір її доданої вартості може перевищувати 100 відсотків від витрат на створення;

– інновації потребують значного інфраструктурного розвитку, оскільки їхня поява багато в чому залежить від розгалуженої системи наукових центрів, технопарків, дослідних інститутів тощо;

– інновації потребують постійного вдосконалення нормативно-правового забезпечення процесу їх створення та поширення, акцентованого на захисті інтелектуальної власності й авторського права¹.

Такі прояви інноваційного розвитку багато в чому визначають і загальні напрями державної інноваційної політики. Але для того щоб чітко розуміти можливості її спрямування, набір механізмів реалізації та засобів здійснення, слід чітко розуміти природу інновації, її першочерговий економічний

---

¹ Білоусов Є. М. Інноваційна сфера та економічна безпека держави (постановка проблеми). *Право та інновації* : наук.-практ. журн. / редкол.: Ю. Є. Атаманова та ін. Харків : Право, 2013. № 4. С. 5–10.

зміст з подальшою формалізацією в конструкціях правових норм, економічне призначення та механізм імплементації в економічні процеси.

Якщо підходити до визначення інновації як продукту з точки зору специфіки цього дослідження, то можна побачити прямий зв'язок із балансом товарних ринків. Економічна безпека – явище надзвичайно різнобічне, і інноваційна безпека як складова економічної безпеки посідає одне з провідних місць, оскільки товар чи не найголовніший елемент господарських відносин. Як товар інноваційний продукт може суттєво вплинути на кон'юнктуру товарного ринку в разі її ослаблення або скорочення пропозиції національного продукту. За допомогою власних специфічних ознак він може прискорити товарний обіг та збільшити межі споживчого попиту і навіть замінити окрему групу товарів, що тривалий час знаходяться на ринку, але стосовно яких спостерігається стагнація попиту. Більше того, необхідно зазначити, що роль інноваційної безпеки як складової економічної безпеки держави актуалізується і з погляду захисту вітчизняного виробника. Інноваційний продукт, який створено на теренах України, може вплинути і на зовнішньоторговельне сальдо держави, а тому може вважатися стабілізаційним засобом на шляху забезпечення економічної безпеки держави.

Цікаву точку зору на вирішення проблеми тлумачення поняття «інновація» має П. П. Микитюк, який пропонує визначати її не як технологію, а як нову цінність, стверджуючи, що мірою інновації є її вплив на середовище¹. Причому цінність інновації він не тлумачить виключно у формі вартісно-

---

¹ Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. Тернопіль : Екон. думка, 2006. С. 95.

го виразу, а, скоріше, як реальний ефект (соціально-економічний, науково-технічний), який інноваційний продукт привносить із собою в суспільні відносини. Із позиції державного регулювання економіки таке визначення не зовсім прийнятне, але таке бачення дає змогу переосмислити будь-які результати інтелектуальної та наукової діяльності в контексті їх раціонального використання у сфері економіки. Інакше кажучи, економічний зміст може міститися в будь-якому об'єкті, який вважається інновацією, і головне призначення як окремого суб'єкта господарювання, на рівні якого інновація була створена, так і держави загалом полягає в тому, щоб розкрити цей зміст. Окрім того, через розуміння інновації як цінності в подальшому буде формуватися і її вартісне сприйняття.

Узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку, що економічний зміст інновації розкривається через матеріальну форму кінцевого продукту інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, який здатний прямо впливати на рівень прибутковості підприємства завдяки власним конкурентоспроможним якостям. На рівні державної економічної політики зміст інновацій полягає в їхній здатності якісно змінювати виробничі процеси, а також у тому потенціалі, який містять інновації і який може бути використаний на більш пізніх етапах економічного розвитку. В контексті ж забезпечення економічної безпеки необхідно акцентувати увагу на потенціалі інновацій, який може розкриватися вже в процесі їх упровадження у виробничі процеси або виходу на ринки (як внутрішні, так і зовнішні) як окремого продукту.

В останньому випадку конкурентні переваги, які мають відповідні продукти, спроможні якісно змінювати економіч-

ні процеси на зовнішніх товарних ринках шляхом зміни паритетності товарного обігу між різними країнами, що проявляється у збільшенні експортних надходжень від продажу інноваційних наукоємних, а тому й конкурентоспроможних (через їх унікальності) товарів. Крім цього, саме інновації забезпечують стабільність інвестиційних надходжень в економіку країни, а, отже, і стабільність валютно-фінансового сектору. Однак слід пам'ятати, що для вирівнювання економіки країни та перетворення її в дійсно потужний сектор суспільного відтворення необхідно створити такі умови господарювання, за яких інновації водночас виступали б і потенціалом для залучення інвестицій, і перетворювалися на експортний продукт.

У зв'язку із вищезазначеним можна стверджувати, що:

– по-перше, інновації – це завжди нова якісна форма вже створеного продукту або новий продукт, що став наслідком тривалого процесу дослідницьких та наукових пошуків. Отже, в будь-якому випадку інновації є продуктом із доданою вартістю, що і є економічним утіленням інноваційного процесу;

– по-друге, поява інновації завжди витратна, тож інноваційна діяльність потребує значних ресурсів, але більшою мірою наукового потенціалу. В цьому криється проблема обрахування собівартості інноваційного продукту, його вартості та обсягу витрат інтелектуального капіталу на створення інновацій;

– по-третє, в межах держави інновації формують окремий ринок інноваційної продукції, а також стають окремим об'єктом, що потребує державного регулювання, а його існування на ринку – організаційно-правового забезпечення.

Щодо юридичного змісту інновацій та їх місця у національному законодавстві, то слід звернути увагу передусім на те, що як кінцевий результат науково-технічної діяльності інновація є лише продуктом, правовий зміст якого розкривається через категорію речей.

З інноваціями тісно пов'язана така категорія, як інноваційна діяльність, яку по-різному трактують у правовій науці, але в її основі лежить розуміння інноваційної діяльності як складного послідовного процесу від зародження ідеї (нематеріальна складова інновації) до її конкретного втілення та подальшого використання (матеріальна складова). Власне, це є причиною появи підходу щодо можливості й необхідності поділу інноваційної діяльності на «нематеріальну» і «матеріальну». Перша регламентується більшою мірою нормами права про інтелектуальну власність, друга – і правом інтелектуальної власності, і господарським, а також нормами цивільного права, хоча використання зазначеного поділу інноваційного процесу є умовним й аргументується виключно специфічними рисами кожного з видів діяльності. Замість цього вітчизняний законодавець не розділяє та не виокремлює зазначені елементи інноваційної діяльності. Так, у ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» її визначено як діяльність, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг¹.

Цікаво, що подібне, але не автентичне визначення інноваційної діяльності міститься і в Законі України «Про інвестиційну діяльність», у ст. 3 якого зазначено, що інноваційною

---

¹ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності¹.

Слід зазначити, що вітчизняний законодавець пропонує не лише поняття інноваційна діяльність, а і поняття інновація, інноваційний продукт, інноваційна продукція.

Так, відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність»:

– інновація – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

– інноваційний продукт – це результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим законодавством;

– інноваційна продукція – це нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам, встановленим законодавством².

Можна констатувати, що інновації здатні не лише бути товаром та впливати на зміну технологічних циклів виробничої діяльності суб'єктів господарювання, але й перетворюю-

---

¹ Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

² Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV.
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

ватися в об'єкт державного регулювання з метою збільшення, як мінімум, інвестиційних надходжень в економіку країни. Інновації не слід уявляти лише предметом матеріального світу, а в межах створення системи забезпечення економічної безпеки держави доцільно мати на увазі весь процес створення інновацій. Таким чином, об'єктом державної інноваційної політики будуть не кінцеві інновації, а вся сукупність чинників виробництва та науково-технологічна складова процесу їх створення. Тому ефективність такої державної політики буде значно вищою, а сама її спрямованість на структуру об'єктів, а не на конкретні інновації забезпечуватиме цілісність інноваційного розвитку держави.

Крім того, державна інноваційна політика за своєю сутністю є складовою загальноекономічної політики держави, а тому вона тісно пов'язана з процесами забезпечення економічної безпеки держави, оскільки спрямована на створення стабільних умов розвитку, але в той же час і на розроблення таких господарсько-правових механізмів, які здатні утримувати інноваційну сферу від можливого розбалансування. Тому, власне, у вузькому розумінні державну інноваційну політику і слід визначити як комплекс заходів та засобів, які застосовує держава для створення умов збалансованого розвитку економіки, що базується на інноваційних підходах та орієнтована на розроблення й упровадження інноваційних продуктів і технологій. У широкому розумінні інноваційна політика держави – це взаємопов'язаний комплекс правових, економічних, організаційних та інституційних засад регулювання інноваційних процесів, який максимально відповідає потребам економіки країни та створює передумови для підвищення рівня її конкурентоспроможності та інноваційнос-

ті. Причому важливо, щоб створення підсистем забезпечення реалізації такої політики відбувалося в тій же послідовності, в якій вони запропоновані у визначенні:

- по-перше, розробляється законодавство, яке визначає засади створення та функціонування національної інноваційної системи;

- по-друге, пропонується механізм побудови економічних зв'язків між суб'єктами інноваційних правовідносин;

- по-третє, розробляється система організаційно-правового забезпечення функціонування інноваційної системи;

- по-четверте, визначається сукупність інституцій, які таке регулювання забезпечуватимуть.

З урахуванням зазначеного вище, вплив та взаємозв'язок інноваційної сфери із сферою забезпечення економічної безпеки держави проявляється в таких аспектах:

- як новий унікальний товар інноваційний продукт здатний стабілізувати внутрішній товарний ринок країни та вочевидь впливати на процес створення доданої вартості, що дає можливість корегувати зовнішньоекономічну діяльність держави;

- інновації є і потенційним об'єктом для залучення інвестицій, і водночас потенційним джерелом експортних надходжень від їх реалізації закордон, що може впливати як позитивно, так і негативно на внутрішню валютно-фінансову стабільність і стабільність економічної системи в цілому. Позитивний вплив проявляється через додаткові можливості вирівнювання зовнішньоторговельного сальдо за рахунок експорту інновацій, а негативний – через надмірну насиченість економіки країни іноземними інвестиційними ресурсами, які вкладаються в інноваційні розробки;

– як окремий вид господарських відносин, інноваційні відносини як самі по собі, так і через свій кінцевий результат (інноваційний продукт) здатні підвищувати стійкість економіки до негативних чинників зовнішнього середовища завдяки своїй адаптивності, що дає змогу швидко реагувати на зміни світової ринкової кон'юнктури та акцентувати увагу промислового сектору на конкретному напрямі прогресивних науково-технічних розробок. Щоправда, це можливо лише за наявності відповідної нормативно-правової бази, яка здатна оперативнo реагувати на потреби економіки;

– державна інноваційна політика за рахунок відповідного інструментарію регулювання відносин, об'єктом яких є інновації і які самі по собі є частиною економічних відносин, може розглядатися як потенційна (додаткова) система стабілізаторів розвитку промислового сектору та економіки країни в цілому.

У сучасних умовах для України найбільш прийнятним, з нашого погляду, було б запровадження синтезованого типу здійснення державної інноваційної політики, за умови створення якого можна було б забезпечити збалансований розвиток інноваційно-інвестиційних відносин і необхідний рівень забезпечення економічної безпеки держави. Окрім того, інноваційна сфера є свого роду потенціалом розвитку економіки держави в цілому, реалізація якого залежить, у першу чергу, від позиції законодавця, а тому створення ефективної системи її (інноваційної сфери) господарсько-правового забезпечення може позитивним чином впливати як на стабільність та поступовість у розвитку економіки України, так і на її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

Останнє твердження повною мірою стосується і головного учасника господарських відносин – суб'єкта господарювання. У цьому зв'язку слід зазначити, що сучасні економічні процеси, трансформація засад державотворення України та нестабільна геополітична ситуація впливають на стан підприємницького сектору і, зокрема, на економічну безпеку окремих суб'єктів господарювання. Ступінь такого впливу залежить від багатьох чинників як внутрішнього, так і зовнішнього щодо цього суб'єкта середовища, але цей вплив є об'єктивним стосовно всіх без винятку ринкових агентів. Якщо в масштабах держави економічна безпека певною мірою є сукупністю вихідних умов для подальшого розвитку всіх соціально-економічних та публічно-політичних підсистем, то на рівні суб'єкта господарювання вона, скоріше, є мірилом можливостей його подальшого існування. Стан економічної безпеки за своєю природою є умовою для прийняття ним (суб'єктом господарювання) рішення про подальше існування або про спосіб та шляхи подальшого розвитку. Причина цього криється в критерії доцільності існування підприємства в умовах реальної економічної ситуації. Іншими словами, прийняття рішення відбувається на підставі аналізу стану спроможності суб'єкта господарювання провадити подальшу економічну діяльність. При цьому саме стан економічної безпеки є тим індикатором, на який орієнтується менеджмент у цих питаннях.

Г. Ю. Ткачук зауважує, що вітчизняні підприємства, адаптуючись до мінливих умов зовнішнього середовища, знаходяться в постійному процесі пошуку адекватних рішень складних проблем та способів запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам свого функціонування. У результаті цього перед

більшістю підприємств України гостро постає питання забезпечення власної економічної безпеки. А таке завдання об'єктивує аналіз сутності поняття «економічна безпека суб'єкта господарювання» крізь призму ресурсно-функціонального підходу, відповідно до вихідних принципів якого економічною безпекою підприємства слід вважати стан найефективнішого використання ресурсів, внутрішнього потенціалу суб'єкта господарювання, який дає можливість протистояти зовнішньому впливу на нього, забезпечуючи при цьому стабільне господарювання та розвиток. Згідно із цим підходом виділяють низку функціональних складових забезпечення економічної безпеки: інтелектуально-кадрову, фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну і силову, – кожна з яких розглядається як окрема підсистема, в межах якої діють власні механізми забезпечення економічної безпеки¹.

Такий підхід має значні переваги. По-перше, це комплексність, що має на увазі дослідження чинників впливу на економічну безпеку й процеси, які її забезпечують на підприємстві, розроблення та впровадження системи індикаторів рівня забезпечення функціональної частини економічної безпеки. З іншого боку, за певних умов, цю основну перевагу можна розглядати і як певний недолік указанного підходу, оскільки передбачається більш широке охоплення основних елементів системи економічної безпеки підприємства, через те, що її необхідно визначати, враховуючи зовнішні й внутрішні чинники: вплив зовнішнього середовища і наявність власних ресурсів та системи управління ними. У ході роз-

---

¹ Ткачук Г. Ю. Наукові підходи до поняття економічної безпеки підприємств. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/6880/1/301.pdf>.

гляду такої широкої багатофакторної конструкції може втратитися сенс самої економічної безпеки, яка, скоріше, набуває рис системи забезпечення ефективності роботи підприємства загалом. Іншими словами, у результаті намагання об'єднати різні підсистеми підприємства в межах забезпечення його економічної безпеки отримуємо громіздку, важко керовану систему (об'єкт управління). При цьому управлінський інструментарій також є надзвичайно розгалуженим, але саме через це – за рахунок можливості контролю та охоплення управлінським впливом усіх функціональних підсистем підприємства – ресурсно-функціональний підхід є надзвичайно вдалим.

По-друге, управління в межах цього підходу відбувається, виходячи з належної ресурсної бази, тобто підприємство розраховує виключно на власні можливості, що дає змогу, незважаючи на ринкову кон'юнктуру, планувати показники економічної безпеки.

По-третє, ресурсно-функціональний підхід багато в чому ґрунтується на методах сітьового планування з функціональним розподілом ресурсів, що дає можливість побудувати хоча й громіздкий, але чіткий алгоритм досягнення бажаного стану економічної безпеки підприємства. При цьому кожна з функціональних ланок, поєднуючи власну програму досягнення необхідних показників економічної безпеки, виходить не лише з власних ресурсів та цілей, але й із загальнофірмових цілей. Деталізація останніх дає змогу більш чітко сформулювати завдання, досягнення яких гарантує економічну стабільність підприємству.

Але, незважаючи на зазначені вище об'єктивні переваги ресурсно-функціонального підходу до пізнання природи

економічної безпеки суб'єкта господарювання, зауважимо, що на сьогодні серед учених немає єдності щодо кінцевої дефініції, яка б повною мірою відображала всю багатогранність аналізованої категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності категорії «економічна безпека суб'єкта господарювання»

Автор	Економічна безпека суб'єкта господарювання – це ...
М. М. Єрмошенко	сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їхніх цілей та завдань
І. О. Бланк	стан захищеності всіх систем підприємства в ході здійснення господарської діяльності в певній ситуації
Г. В. Козаченко	стан усіх ресурсів підприємства (капіталу, трудових ресурсів, інформації, технологій, техніки, прав) та підприємницьких здібностей, за якого є можливими найефективніше їх використання для стабільного функціонування й динамічного науково-технічного та соціального розвитку, здатність запобігати або швидко нівелювати різні внутрішні та зовнішні загрози
В. Л. Тамбовцев	стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства зараз і в майбутньому
О. І. Судакова	стан соціально-технічної системи підприємства, який дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, а також структурної організації та зв'язків менеджменту
О. В. Череп та І. А. Лубенець	спосіб мінімізації втрат і збереження контролю над власністю економічного агента в процесі його ринкової діяльності
І. А. Белоусова	сукупність таких функціональних складових економічної безпеки, як фінансова, кадрова, інтелектуальна, технологічна, правова, інформаційна, екологічна й силова, які в сукупності забезпечують досягнення цілей сталого розвитку та мінімізації негативних проявів зовнішнього середовища

Наведені наукові підходи до розуміння категорії «економічна безпека суб'єкта господарювання» об'єктивують наступні висновки:

– більшість із науковців визначають, що економічна безпека суб'єкта господарювання – це певний стан його функціонування. Однак із погляду науки господарського права до розуміння сутності господарської діяльності слід зауважити, що статичність функціонування суб'єктам господарювання не притаманна, а отже, «економічна безпека підприємства» може вважатися станом суб'єкта лише в окремих, чітко визначених проміжках чи моментах часу, а позбавлення динамізму аналізованого явища лише поглиблює проблему вирішення пошуку уніфікованого підходу до визначення сутності цієї категорії;

– змістовне наповнення категорії економічна безпека суб'єкта господарювання демонструє складність її структури, до якої входить багато складових підсистем функціонування підприємства. Тобто аналізована дефініція відображає складність процесу управління таким об'єктом, як економічна безпека підприємства, оскільки фактично охоплює всі системи підприємства. З таких позицій можна зробити висновок, що досягнення певного стану захищеності всіх систем підприємства можливе лише в умовах, коли воно (підприємство) досягає певних показників свого розвитку за всіма напрямками функціонування;

– економічна безпека суб'єкта господарювання є такою формою менеджменту підприємства, в якій розв'язуються певні завдання: найефективніше здійснюється управління із залученням максимальної кількості ресурсів та досягненням

максимальних результатів¹ або забезпечується мінімальний рівень економічних втрат²;

– економічну безпеку суб'єкта господарювання можна розглядати як відповідність конкурентних переваг підприємства його меті й стратегії;

– економічна безпека суб'єкта господарювання є сукупністю складових елементів, що відповідають функціональним підсистемам самого підприємства³;

– усі рівні забезпечення економічної безпеки необхідно розглядати як тісно пов'язані між собою, а не відокремлені частини однієї системи⁴ [8];

– економічна безпека суб'єкта господарювання часто є проекцією стану загальнонаціональної економічної безпеки, економічної безпеки регіону держави;

– соціальна складова визначає різницю між потребами та інтересами суб'єктів господарювання у сфері забезпечення економічної безпеки. Наявність такої складової свідчить, що суб'єкт господарювання керується не тільки потребами в прибутковості та зростанні, а й інтересами забезпечення соціальних запитів, зокрема, соціальної стабільності, створення необхідних умов для життя та постійного розвитку особистості.

---

¹ Козаченко Г. В., Пономарев В. П., Ляшенко О. М. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.

² Череп А. В., Лубенец И. А. Концептуальные основы экономической безопасности предприятий. *Вестник Запорожского национального университета*. 2010. № 1 (5). С. 64.

³ Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

⁴ Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации : учеб. пособие. СПб. : Питер, 2002. 160 с.

У зв'язку з вище зазначеним, як справедливо зауважує В. Л. Тамбовцев, характеристика економічної безпеки суб'єкта господарювання впливає зі стану його функціонування в умовах простого й розширеного відтворення, яке має властивість динамічного розвитку. Звідси вбачається основна характеристика сутності економічної безпеки суб'єкта господарювання – життєздатність суб'єкта господарювання як властивість розвитку в умовах простого або розширеного відтворення. Іншою характеристикою економічної безпеки суб'єкта господарювання є економічні відносини, оскільки цей суб'єкт знаходиться в системі суспільного господарювання. Важливо врахувати в характеристиці економічної безпеки суб'єкта господарювання і вплив умов розширення масштабів суспільного господарювання та рівня розвитку продуктивних сил, відповідність останніх першим. До суб'єктивних механізмів економічної безпеки суб'єкта господарювання належать методи та способи визначення механізму функціонування економічних законів і правові конструкції, інститути та інституції, які дають можливість регламентувати дії суб'єктів у цілях збереження національної економічної безпеки¹. Таким чином, можна констатувати, що сутність економічної безпеки суб'єкта господарювання полягає в збереженні життєздатного стану суб'єкта господарювання в умовах його функціонування в економічній системі держави відповідно до сформованого механізму правового регулювання діяльності суб'єкта господарювання, тому пропонується розглядати систему економічної безпеки суб'єкта

---

¹ Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы. *Вестник Московского государственного университета. Серия 6, Экономика.* 1995. № 3. С. 4.

господарювання як складову системи забезпечення економічної безпеки держави, регіонів (регіону) держави тощо.

Такі висновки дають нам підстави стверджувати, що головною метою забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання є досягнення максимальної стабільності його функціонування, а також створення основи для подальшого зростання, навіть за наявності об'єктивних та суб'єктивних чинників, що несуть загрози його господарській діяльності. Такою основою може стати законодавство у сфері забезпечення економічної безпеки підприємства і, насамперед, господарське законодавство (враховуючи встановлену вище сутність категорії «економічна безпека суб'єкта господарювання»). Проблема господарсько-правового забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання пов'язана з фактичною відсутністю усталеного доктринального підходу в науці вітчизняного господарського права до вирішення проблеми взаємозв'язку між національним законодавством (закони та підзаконні нормативно-правові акти у сфері господарювання) та локальними актами підприємства (статути, інструкції, нормативи, методичні вказівки, інша нормативна документація) у сфері забезпечення економічної безпеки. Не існує і єдиної точки зору серед представників господарсько-правової науки на вирішення питання щодо співвідношення понять «економічна безпека держави» та «економічна безпека суб'єкта господарювання» у їх взаєморозумінні та взаємозв'язку. На нашу думку, держава в контексті створення національної системи забезпечення економічної безпеки повинна розглядатися наукою господарського права першочергово як суб'єкт, який створює таку систему, а суб'єкт господарювання – як об'єкт, що функціонує

в межах створеної державою системи. Синергія від такого зв'язку виявляється в тому що, з одного боку, держава через створення національної системи економічної безпеки забезпечує участь суб'єктів господарювання в господарських відносинах, які безпосередньо наповнюють економіку матеріальними ресурсами, послугами і товарами, а з іншого – суб'єкт господарювання, що здійснює господарську діяльність, підкоряється правилам, передбаченим у конструкціях правових норм, що містяться в актах господарського законодавства. Окрім того, суб'єкт господарювання в умовах, коли держава фактично забезпечує його створеною системою правового регулювання господарських відносин, має та розуміє визначені законодавством правила здійснення господарської діяльності, правила та умови забезпечення його (суб'єкта) функціонування, в тому числі й правила і процедури забезпечення його економічної безпеки. Саме тому, на нашу думку, правове регулювання відносин із забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання має базуватися на таких засадах:

- створення ефективного та сприятливого законодавства, що регламентує здійснення господарської діяльності з метою запобігання виникнення ризиків економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- гарантування недоторканності майна та забезпечення захисту прав власності, що належить суб'єкту господарювання;
- дотримання принципу свободи конкуренції між суб'єктами господарювання різних форм власності;
- гарантування державою доступу суб'єкта господарювання до економічної та соціальної інфраструктури з метою здійснення господарської діяльності;

– гарантування державою захисту як самих суб'єктів господарювання, так і споживачів продукції, робіт, послуг від будь-яких проявів монополізму та недобросовісної конкуренції як чинників, що впливають на систему забезпечення економічної безпеки підприємства;

– формування та реалізація стимулюючої податкової та грошово-кредитної політики;

– стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності за рахунок цільового субсидіювання, пільгового оподаткування, адресного кредитування¹.

Виконання цього завдання (створення законодавства у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання) лежить у площині науки господарського права, оскільки саме воно є надбудовою щодо економічних відносин у державі. Відсутність створеної системи господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави, регіонів держави, суб'єкта господарювання є чи не основним недоліком чинного господарського законодавства. З позицій розгляду системи економічної безпеки суб'єкта господарювання як сукупності функціональних її складових господарське законодавство має стати основою для функціонування, розвитку і забезпечення безпеки кожної з цих складових (фінансової, інтелектуально-кадрової, технологічної, правової, інформаційної, екологічної та силової), а з погляду виникнення ризиків та загроз системі економічної безпеки суб'єкта господарювання завданням господарського законодавства є розроблення нормативно-правових актів попередження, подолання та нейтралізації цих загроз.

---

¹ Судакова О. І. Вплив держави на формування економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2007. № 11. С. 78–79.

Важливим напрямом оптимізації господарсько-правового регулювання системи забезпечення економічної безпеки підприємства має стати й розробка та вдосконалення локальних актів підприємства через пропозицію їх методологічного узгодження в актах саморегулювних організацій галузевого спрямування, галузевих асоціацій суб'єктів господарювання тощо. Такі акти можуть поєднувати в собі доктринальні напрацювання щодо поглядів на систему забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання та бути цілком практичним утіленням рекомендацій щодо використання методології забезпечення економічної безпеки підприємства, що здійснює діяльність у певній галузі економіки держави. Орієнтиром у його розробці та запровадженні може слугувати постанова Ради центральної спілки споживчих товариств України «Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України» від 12.11.2008 року. В цьому документі концепція економічної безпеки суб'єктів господарювання споживчої кооперації України являє собою систему поглядів та визначення основних напрямів, умов і порядку практичного розв'язання завдань захисту законних інтересів і майнових прав споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Центральної спілки споживчих товариств України, членів споживчих товариств від протиправних дій і недобросовісної конкуренції.

Звертаючи увагу на особливості створення системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкта регулювання, необхідно зазначити, що держава не може абсолютно втручатися в їх діяльність, а тому питання забезпечення їхньої економічної безпеки є, у першу чергу,

питанням компетенції внутрішнього менеджменту підприємства. У зв'язку із цим видається цілком обґрунтованою теза, що «система економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання є індивідуальною, її повнота і дієвість залежать від існуючої в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, від розуміння кожним з працівників важливості гарантування безпеки бізнесу, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств. Надійна економічна безпека підприємства можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації, розвитку»¹.

На нашу думку, комплексність може досягатися за рахунок побудови системи функціонування менеджменту підприємства в такий спосіб, який максимально повно охоплюватиме своїм управлінським впливом усі підсистеми суб'єкта господарювання. Тому можна стверджувати, що сукупність елементів, які безпосередньо впливають на стан забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, може бути наступною:

- стабільність фінансової складової підприємства, його фінансова спроможність бути учасником господарських відносин і забезпеченість коштами для реалізації цілей та завдань його функціонування;

- забезпеченість високої ефективності управління функціональними підсистемами підприємства та оптимальної структури його основних фондів;

- підтримання високого рівня ліквідності оборотних коштів підприємства, ефективне управління портфелями кре-

---

¹ Худолій Л. М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. *Ефективна економіка* : електрон. наук. фах. вид. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=455>.

диторської та дебіторської заборгованості та недопущення зменшення рівня покриття активів;

- досягнення високої ефективності щодо використання новітніх технологій, інновацій, у першу чергу, у сфері матеріального виробництва;

- досягнення високого рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання за рахунок підвищення якості управлінської діяльності;

- забезпечення підприємства висококваліфікованими кадрами в сфері управління;

- створення ефективної системи управління підприємством, здатної забезпечити ефективне поєднання результативної діяльності всіх його підсистем із метою забезпечення його економічної безпеки¹.

Слід зазначити, що потенціал будь-якого підприємства можна розглядати крізь призму чинників, що впливають на стан забезпечення його економічної безпеки, а також факторів, здатних суттєво його підвищити з метою досягнення головної мети діяльності будь-якого суб'єкта господарювання – отримання прибутку від результатів здійснюваної господарської діяльності. Такими чинниками та факторами можуть виступати:

1. Рівень та якість державного регулювання економічних відносин в державі в цілому та ступінь втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання або втручання в процеси наявної ринкової конкуренції.

2. Система гарантій, у тому числі державних гарантій щодо стабільності законодавства, рівня забезпеченості інвес-

---

¹ Білоусов Є. М. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2017. С. 114.

тиційними ресурсами, відсутності штучних обмежень та бар'єрів входження на ринки (як зовнішні, так і внутрішні), демонополізації ринків тощо.

3. Ринкові фактори попиту на товари, роботи, послуги, до яких слід віднести: рівень насиченості конкретного ринку; рівень реальної конкуренції; купівельну спроможність безпосередніх споживачів тощо.

4. Виробничо-технологічні фактори, що безпосередньо впливають на процеси виробництва та збуту продукції або на процеси надання підприємством послуг. До них, зокрема, відносять: географічне розміщення підприємства; близькість до ресурсно-сировинної бази та ринків збуту; наявність кваліфікованих кадрів; наявна ринкова інфраструктура.

5. Загальні тенденції технологічного розвитку, що можуть впливати на стан основних фондів суб'єкта господарювання, та необхідність їх постійного оновлення з метою забезпечення належного рівня його (суб'єкта) конкурентоспроможності.

6. Рівень кваліфікації управлінських кадрів підприємства тощо.

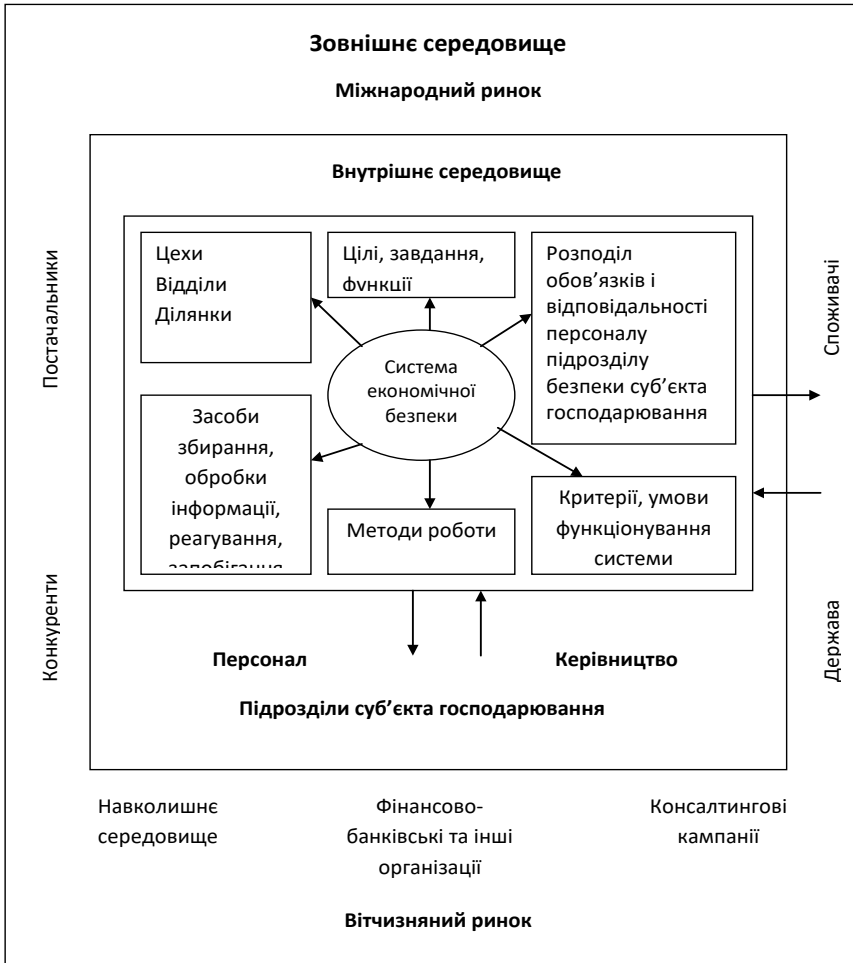
Ще одним способом класичної диверсифікації факторів впливу на систему економічної безпеки підприємства, є їх поділ на внутрішні й зовнішні з подальшим більш ґрунтовним поділом за певними класами та групами (табл. 2).

Таке розмаїття факторів впливу на економічну безпеку суб'єктів господарювання демонструє складність механізму взаємодії між системою з її забезпечення із зовнішнім та внутрішнім середовищем підприємства. Разом із тим, задля розуміння механізму функціонування цієї системи нам необхідне розуміння її місця в середовищі самого суб'єкта господарювання (рис. 1).

Таблиця 2

Фактори впливу на економічну безпеку суб'єктів господарювання

Тип факторів	Фактор
1	2
Зовнішні фактори	
Макроекономічні	темпи інфляції; стан фінансової системи; купівельна спроможність населення; паритет валют; державна політика
Ринкові	попит на продукцію; ринкова кон'юнктура; рівень цін на сировину; інтенсивність конкуренції в галузі чи регіоні; цінова політика конкурентів; платоспроможність контрагентів; емність внутрішнього ринку
Соціальні	соціально-політична ситуація в країні; криміногенне становище; демографічні тенденції
Політико-правові	політична ситуація в країні; стабільність законодавства; податкова та бюджетна політика; зовнішньоекономічна політика; торговельна політика країн-контрагентів
Інші	темпи НТП; природно-кліматичні чинники; діяльність галузевих об'єднань, асоціацій тощо
Внутрішні фактори	
Фінансові	структура власного капіталу; структура й ліквідність активів; показники ділової активності; рівень рентабельності; кредиторська та дебіторська заборгованість
Матеріально-технічні	темпи, якість і ритмічність поставок сировини; рівень технологій; якість основних фондів
Виробничі	технологія; структура собівартості; система контролю якості
Інвестиційні	наявність інвестиційних ресурсів; рівень НДДКР; рівень інноваційно орієнтованого виробництва .
Кадрові	організаційна структура управління; структура персоналу; кваліфікація персоналу; рівень оплати праці; соціальні заходи
Збутові	цінова політика; асортимент продукції; портфель замовлень на продукцію; ступінь диверсифікації споживачів
Екологічні	здійснення природоохоронних заходів; упровадження нових технологій

Умовні позначки: $\longleftrightarrow$ інформаційні потоки

Рис 1. Місце системи забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання в середовищі його функціонування¹.

¹ Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2009. С. 87–92.

На наше переконання, систему забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання не слід розглядати як конкретно визначений елемент цього суб'єкта. Водночас, вона є чи не найбільш фундаментальною його функціональною підсистемою, у межах якої поєднано декілька інших підсистем. Саме тому, на нашу думку, потрібно чітко усвідомлювати, що економічна безпека підприємства – це стан системи показників діяльності суб'єкта господарювання (в разі приєднання до такої наукової позиції), діагностика та моніторинг яких дає змогу встановити його слабкі елементи. Подолання диспропорцій у функціонуванні підприємства з точки зору забезпечення його економічної безпеки створює необхідність функціонування спеціального окремого елемента в організаційній структурі суб'єкта господарювання, який би відповідав за змістове наповнення заходів щодо досягнення бажаного стану економічної безпеки. Таким елементом слід вважати службу (підрозділ) економічної безпеки підприємства, головним завданням якої (якого) є забезпечення моніторингу ситуації, розроблення сценаріїв дії (реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища) та прогнозування результатів від дії ризикогенних факторів на економічну систему підприємства. Основою для функціонування такого підрозділу міг би стати згадуваний вище відомчий акт. Водночас необхідно акцентувати увагу на тому, що потрібно враховувати не лише негативні тенденції, які можуть впливати на функціонування тих чи інших підсистем суб'єкта господарювання, але й всі зміни, що потенційно можуть відбуватися у зовнішньому середовищі функціонування цього суб'єкта, оскільки вони можуть призводити до розбалансування усталеної ринкової кон'юнктури та (або) стабільного функціонування підсистем

його (суб'єкта) внутрішнього середовища. На нашу думку, долати такі загрози можливо за рахунок нормативно-правових актів більш вищого рівня ієрархічності, а саме програм забезпечення економічної безпеки регіонів.

Ми вважаємо, що методологічно система забезпечення економічної безпеки має функціонувати з урахуванням наступних факторів:

– по-перше, система забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання має будуватися з урахуванням характеристик внутрішнього середовища підприємства, його організаційної побудови, особливостей виробничих зв'язків тощо. Урахування цих складових необхідне для проведення в подальшому аналізу та прогнозування можливих результатів від змін (ризиків) у середовищі функціонування підприємства та моделювання варіантів сценаріїв для їх попередження, подолання та нейтралізації;

– по-друге, система забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання має бути самодостатньою, ресурсно незалежною від інших функціональних підсистем. Разом із тим, вона має знаходитися практично в самому центрі інформаційних потоків та комунікаційних каналів підприємства з метою можливості прийняття органами управління підприємства оперативних рішень щодо виникнення потенційних загроз та засобів і заходів їх попередження, подолання та нейтралізації. Це дасть змогу отримувати релевантну оперативну інформацію та проектувати появу слабких місць на підприємстві;

– по-третє, цій системі слід бути комплексною, що прямо впливає із специфічних характеристик економічної безпеки суб'єкта господарювання;

– по-четверте, ця система повинна передбачати вчасність, оперативність і безпосередність засобів та заходів, які втілюються за результатами аналітичної роботи служби (підрозділу) безпеки підприємства;

– по-п'яте, система забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання має будуватися таким чином, щоб мати можливість прогнозувати виникнення потенційних ризиків економічній системі підприємства.

Слід також зазначити, що важливим елементом у системі забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання є вибір відповідної стратегії безпеки підприємства, яка, на нашу думку, має містити наступні основні елементи:

1. Стратегія, яка пов'язана із швидким реагуванням на раптові загрози середовища господарській діяльності, кадрам, майну суб'єкта господарювання тощо. У цьому випадку маємо справу з принципом «загроза – відвернення». Зазвичай поспішно новостворені для відвернення загрози реакційні групи, підрозділи, виділені ресурси можуть знизити рівень загрози або запобігти її дії, але ймовірність завдання шкоди підприємству все одно існує.

2. Стратегія, що зорієнтована на запобігання загрозам на основі методів прогнозування, передбачення змін у середовищі суб'єкта господарювання, внутрішньому та зовнішньому оточенні, на постійне дослідження економічної та криміногенної ситуації. Створені для ведення цієї діяльності служби та підрозділи безпеки, обрані фахівці з прогнозування, антикризового менеджменту ведуть роботу з формування сприятливих умов для виробничо-господарської діяльності та запобігання кризовим явищам чи їх негативному впливу.

3. Стратегія безпеки, яка спрямовується на відшкодування чи компенсування вже завданих кризовим явищем збитків (у разі неспроможності забезпечити ефективне функціонування підприємства, використавши перший чи другий підхід).

Ураховуючи той факт, що економічна безпека суб'єкта господарювання становить систему, на яку впливає менеджмент, то цілком логічною є потреба визначення ефективності такого впливу та взагалі досяжності цілей управління. Так, О. В. Ареф'єва та Т. Б. Кузенко пропонують оцінювати її стан «на підставі визначення сукупного критерію через зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, які обчислюються за допомогою порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді»¹. При цьому логічно припустити, що оцінка економічної безпеки суб'єкта господарювання здійснюється за певним алгоритмом, а саме:

- розроблення системи показників економічної безпеки та системи індикаторів попередження настання кризових явищ і виявлення потенційних ризиків;
- аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єкта господарювання на предмет виявлення потенційних загроз економічній безпеці;
- виявлення та аналіз внутрішнього потенціалу суб'єкта господарювання на випадок необхідності консолідації зусиль з усунення кризових явищ;
- розроблення сценаріїв поведінки підприємства в різних кризових ситуаціях;

---

¹ Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств : монографія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. С. 19–20.

- збирання та аналіз статистичних даних діяльності суб'єкта господарювання з метою виявлення реального стану економічної безпеки;

- визначення стадії життєвого циклу, ступеня платоспроможності та вірогідності банкрутства суб'єкта господарювання;

- вибір та практична реалізація одного зі сценаріїв, який дасть змогу усунути виявлені недоліки господарського стану суб'єкта господарювання та суттєво підвищити рівень його економічної безпеки.

Оцінка дієвості та ефективності заходів щодо забезпечення економічної безпеки є основою для прийняття оперативних рішень, а також розроблення тактичних і стратегічних програм, спрямованих на її підвищення. Функціональні цілі передбачають формування загальної схеми організації економічної безпеки й необхідних структуротвірних елементів. Цей процес передбачає виконання таких заходів:

- оцінювання потенційних корпоративних ресурсів, які формуватимуть систему забезпечення економічної безпеки;

- розроблення стратегічного плану забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання на будь-якому етапі життєвого циклу;

- деталізації стратегії в тактичних програмах та процедурах протидії проявам економічних ризиків;

- планування діяльності всіх без винятку підсистем суб'єкта господарювання в рамках стратегічних цілей і тактичних завдань;

- налагодження системи контролю за функціонуванням суб'єкта господарювання в процесі подолання кризових явищ та оцінювання ефективності заходів із забезпечення та ін.

Таким чином, можна констатувати, що економічна безпека суб'єктів господарювання є досить складним багатоаспектним явищем, а система із забезпечення такої безпеки – складним об'єктом регулювання, який потребує консолідації та кооперації багатьох підсистем суб'єкта господарювання, а також великої кількості ресурсів. Система забезпечення економічної безпеки – це сукупність засобів та заходів, спрямованих на досягнення такого стану функціонування суб'єкта господарювання, за якого досягатиметься максимальна ефективність використання його ресурсів та внутрішнього потенціалу за умови мінімізації втрат і дії ризикогенних чинників. Економічній безпеці суб'єкта господарювання властивий подвійний характер: вона забезпечує можливість його власного функціонування та є частиною (елементом) системи забезпечення економічної безпеки вищого рівня (регіонів держави, держави). Ефективне функціонування такої системи можливе лише за умови належного правового забезпечення цієї сфери, в першу чергу, актами господарського законодавства. Синергетичний ефект в сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання може бути отриманий лише за умови напрацювання усталених доктринальних підходів до розуміння засад створення та функціонування системи забезпечення економічної безпеки держави в умовах побудови інноваційного суспільства.